Глава 6

Смъртта на цар Борис III

На 14 и 15 август цар Борис се среща с Хитлер. Двамата си казват най-важните неща на четири очи. Досега не е намерен стенографски протокол и едва ли някога ще узнаем какво точно са говорили в продължение на осем часа. Задачата на царя да удържи България извън пожара на войната е изключително трудна. Подготвя се за срещата няколко дни, обсъждайки най-важните въпроси със своите съветници. Вечерта, преди да замине, той е в добро настроение. Два пъти повтаря пред сестра си княгиня Евдокия: „Кока, мисля, че ще спасим положението без съществени загуби". Германските специални служби подслушват телефонните разговори, двамата го знаят и вероятно са разговаряли внимателно. Княгиня Евдокия ненавижда фюрера, но оставя писмо, предназначено да се отвори чак след нейната смърт. Тя пише, че на изключително тежките преговори в Растенбург царят е спасил държавата от трета национална катастрофа. Веднага след своето завръщане от Германия той се среща с тежко болния началник на канцеларията на цар Фердинанд – Страшимир Добрович, и споделя, желаейки да го зарадва с постигнатото: „След страхотна борба ръцете ми са развързани. Хиляда деветстотин и осемнадесета година няма да се повтори..." (52) Успял е да убеди Хитлер в необходимостта България постепенно да поеме по свой собствен път и да премине към политика на пълен неутралитет.

Трудно е да се приведат всички възможни аргументи на тази позиция, но в щаба на фюрера са наясно, че един успешен съюзнически десант на Балканите и включване на Турция във войната не само би блокирал германските войски в Гърция и Югославия, но би довел и до рухване на южното крило на Източния фронт. Евентуалното превръщане на България в неутрална страна, призната от съюзниците, в някаква степен би устроило германското командване, особено ако войната продължи да се развива неблагоприятно за Райха. Създаването на такъв балкански буфер намалява вероятността от англо-американско нахлуване и дава възможност на Вермахта да съсредоточи усилията си в други части на континента. В своите спомени царица Йоанна отбелязва нагласата на своя съпруг

преди срещата в Растенбург: „Когато Хитлер изпрати покана на Борис, България вече търсеше контакти със съюзниците. Англичаните не искаха и да чуят. Казваха, че България винаги ги е мамила. Американците не отказваха, но не предприемаха нищо." (53)

Фюрерът добре познава дипломатическите умения на българския цар и е дал съгласие през зъби, приемайки вероятно, че проблемите му ще намалеят поне с един – балканския. Косвени данни относно намеренията на царя да напусне войната има и в секретно писмо на ръководителя на Имперската служба за безопасност Ернст Калтенбрунер до Химлер от 16 август. Според него в България се очертава „тенденция за криза и за една открита маневра към съюзниците" (54) Не е известно на срещата в Растенбург Хитлер да е настоявал за изпращане на български войски на Източния фронт. Показателно е, че подобно изискване не е поставяно и през следващата една година. След завръщането си цар Борис разказва на министър-председателя Филов за водените разговори. Уведомява го, че от българската армия се иска да изпълнява охранителни функции, като замести с две дивизии италианците в Македония и Албания. (55) „Оставаме в резерв" да пазим „тила на германците в Гърция и по албанското крайбрежие" – казва цар Борис.

Дали в Кремъл обаче могат да бъдат доволни? Българската войска няма да се сражава срещу Червената армия, но България и Босфорът може да останат далеч отвъд видимия хоризонт на Сталин.

Цялостното излизане на България от войната започва да изглежда по-вероятно, и то без да се стига до стълкновение между българските и германските войски. Поне на първоначалния етап. Все пак твърде странно изглежда провеждането на големи военни маневри в Софийското поле, каквито царят насрочва за 23 август. Дали армията ще трябва да поеме ролята на гарант в случай, че на някого му дойде наум да опита силови действия? По този въпрос царица Йоанна пише: „Генерал Михов, още преди заминаването си беше дал заповеди за отпор на евентуален „удар" на германските войски срещу столицата. Бяха в ход важни военни придвижвания под булото на „Големи маневри". (56) На 20 август военният министър Никола Михов се явява в резиденцията „Царска Бистрица" и докладва за дислокацията на войсковите части край София. (57) За необичайните маневри около София с участието на I армия говори и намерената заповед на генерал Иван Сапунджиев. (58)

На 23 август българският монарх внезапно пада тежко болен. „На 28 август, цар Борис – единствената най-важна фигу-

ра в американския план – умира при мистериозни обстоятелства след пътуване до Германия." – пише американският изследовател Майкъл Бол. (59)

Смъртта настъпва тринадесет дни след срещата с Хитлер. Според съставения смъртен акт и съобщенията в медиите – в резултат на сърдечен инфаркт, пневмония, оток на белия дроб и оток на мозъка. Официалните коментарии са оскъдни, но тръгват мрачни слухове. В изготвения на 6 септември поверителен полицейски доклад се изтъква предположение за отравяне. (60)

Царица Йоанна определя неговата смърт така: „Все пак моето дълбоко убеждение е следното: Борис, моят съпруг, не умря от естествена смърт. Неговият край, по един или друг начин, бе престъпно предизвикан." (61) От документите, с които разполагаме днес, става ясно, че той вероятно е отровен, но не от Хитлер. В подкрепа на тезата, че причините за неговата смърт не следва да се търсят в Германия, са медицинските заключения, бележките в дневниците на Гьобелс и разказите на участници в тогавашните събития. В цветущо здраве, след като ходи на лов и катери най-високия връх на Рила, цар Борис внезапно се е почувствал зле на 23 август и остава на легло през следващите пет дни. От Германия спешно са повикани лекарите Рудолф Зайц и Ханс Епингер. В последния ден от живота на царя пристига и неврологът Максимилиан де Кринис. Трима са утвърдени имена с международна известност, оказвали помощ на видни личности. Доктор Зайц е един от най-търсените специалисти по вътрешни болести в Берлин. Той е преглеждал няколко пъти българския владетел и добре познава здравословното му състояние. Професор Епингер през 1936 г. е лекувал самия Сталин, а след войната е лекар консултант на съветското главно командване. (62) Бившият министър-председател Александър Цанков описва в своите мемоари една среща между него и доктор Епингер, състояла се във Виена през 1945 г. Професорът за пореден път потвърждава своето мнение: „Цар Борис не умря от естествена смърт. Той бе отровен. Германското разузнаване – продължи той – знаело, че отровата е дошла през Турция." (63) Полковник Карл-Август фон Шьонебек, аташе в германската легация, записва своя разговор с трима лекари в деня на смъртта на царя: „Каква е истинската причина за смъртта на цар Борис?" – попитах лекарите. Моят въпрос висеше във въздуха, но отговор не идваше. Проф. Зайц запали цигара, дълбоко погълнат от мислите си. Проф. Епингер си почеса главата и каза бавно: Аз мисля, че това е отравяне. Този безупречен цар е станал жертва на едно най-вулгарно

убийство. Това е моето мнение! А вие какво мислите, драги колега?" Професор Зайц кимна утвърдително и рече, че петната, които се бяха появили по тялото преди настъпването на смъртта, показват абсорбция на отрова. Заключение с пълна сигурност обаче би могло да се направи само след аутопсия." (64) Лекарите споделят своето мнение за „насилствена смърт" чрез „отравяне" с Бекерле, който незабавно телеграфира на Рибентроп. (65) В Берлин те докладват своите заключения на Хитлер. Фюрерът не е водил дневник, но неговите изказвания са старателно записвани от Гьобелс. Райхсминистърът отбелязва в своя дневник на 10 септември 1943 г.: „Положението в България е абсолютно несигурно. Фюрерът ми каза, че сега трябва да се счита за установено, че цар Борис е бил отровен. Германските лекари са стигнали до това заключение. Той е бил отнесен от този свят от змийска отрова." (66) На следващия ден – 11 септември, продължава: „Фюрерът възнамерява да предаде на принц Кирил данните от германските лекари за отравянето на цар Борис, което, той вярва, по всяка вероятност е инспирирано от италианския кралски двор." (67) За разлика от своите колеги Епингер и Де Кринис, които умират скоро след войната, професор Зайц живее още дълги години, продължава да оказва медицинска помощ на царското семейство и потвърждава своето мнение за отравянето на цар Борис. Напълно ясно е, че и при най-малко подозрение за германско отравяне монархът не би допуснал да бъдат повикани най-видните лекари на Райха. Направеното през 1991 г. изследване на случайно откритото сърце на царя показва конкретната причина за смъртта – миокарден инфаркт. Въпросите обаче остават. Дали този миокарден инфаркт и другите тежки увреждания могат да настъпят в резултат от действието на отрова? Съществуват ли по това време отрови с подобно действие и кой разполага с тях? Кой има полза от премахването на българския цар?

Научавайки новината, Хитлер е бил бесен. Считал е, че е загубил полезен съюзник. Поръчал е разследване, но още преди да дочака резултатите, е обвинил в отровителство италианската принцеса Мафалда, която според него е действала по нареждане от Лондон. Нарекъл е сестрата на българската царица с най-обидни и вулгарни думи. Наредил е да бъде отвлечена, разпитвана от Гестапо и хвърлена в лагера Бухенвалд. (68) През следващата година, без да е доказано, че е замесена в това престъпление или че е чужд агент, принцеса Мафалда загива при американска бомбардировка на лагера. Според спомените на царица Йоанна тя е пристигнала в София два дни след смъртта на своя зет. (69) Параноята на фюрера го кара да издаде

строга заповед – официалната германска делегация за погребението на царя да не яде никаква храна, приготвена в София. Своите съжаления Хитлер споделя с румънския премиер Антонеску дори година по-късно – „че след смъртта на царя не го е напускало чувството за несигурност относно поведението на България". (70)

Стриктната йерархия и порядките на висшето ръководство в Третия райх са добре известни и е абсурдно да приемем, че някой друг освен Хитлер би могъл да разпореди премахване на личност от такъв ранг. В такъв случай обаче е практически невъзможно Гьобелс да не е бил информиран и да е запазил своето добро отношение към покойния цар. Хитлер е доверявал на райхсминистъра всичко, дори интимни подробности от личния си живот. Архивите на Третият райх, останали в Германия, са разсекретени и са публично достояние. В разкритите многобройни документи, включително в личните дневници на ръководителите на германските специални служби, липсват данни подобна задача някога изобщо да е била обсъждана. Напротив, началникът на военното разузнаване адмирал Вихелм Канарис и ръководителят на външното разузнаване генерал Валтер Шеленберг изразяват съжаление за смъртта на българския монарх. Шеленберг записва в своите мемоари това, което е научил впоследствие от своя личен приятел професор Де Кринис: „Според следите, забелязани по тялото на царя, единодушно е било установено, че смъртта е настъпила вследствие на интоксикация с неизвестна отрова." (71) В архива на Ернст Калтенбрунер – фанатичния националсоциалист, който оглавява Имперското управление за безопасност до последните дни на Райха, също не са намерени никакви следи за тайна операция срещу Борис III. (72) Всекидневно до Хитлер е началникът на генералния щаб на Вермахта фелдмаршал Кайтел. Той има собствено мнение по въпроса за причината и ползата от царската смърт, споделено в писмо до неговата съпруга само ден по-късно. „Официално бе съобщено, че царят е починал от апоплексия, но най-вероятно смъртта е причинена от отравяне. Със сигурност той умря много удобно за Съветския съюз... Церемонията по държавното погребение в София ще се състои в средата на следващата седмица, аз ще представлявам Вермахта и най-вероятно ще се наложи да летя." (73)

Бившият канцлер Франц фон Папен е един от хората, добре запознати с тайните на Райха. В своите мемоари той отделя специално внимание на царската кончина и прави заключението: „Неговото отстраняване от сцената би могло да бъде извършено от противника, но не от Хитлер, макар вражеската пропаганда да

се опитваше да припише отговорността за смъртта му на националсоциалистическия режим. ... (Лекарите) отбелязват признаци на пълен разпад на вътрешните органи, които биха могли да бъдат предизвикани само от действието на някаква отрова. ...От доказателствата, които видях, убеден съм, че е налице престъпление, но Хитлер не е виновен за него“ (74) Изправени пред Нюрнбергския съд, Фон Папен и финансовият министър Ялмар Шахт декларират, че цар Борис е отровен от руснаците. (75) Доста смели изявления на двама души, които далеч не са почитатели на фюрера и впоследствие са оправдани по всички обвинения. Андреас Хилгрубер, един от най-изтъкнатите изследователи на този период, определено счита версиите за германско или английско участие в ликвидирането на царя за несъстоятелни. (76)

С течение на времето забулени в миналото събития излизат наяве и все по-често се задава въпросът: „Кой е имал полза от тази смърт?“ Хитлер, с когото царят е успял да се договори, макар и трудно, САЩ и Англия, с които се е готвел да сключи мир, или Сталин, за когото се е явявал вероятно единствената сериозна пречка по пътя към България и Босфора?

За разлика от германските служби, специалните служби на други държави са провеждали задгранични операции за премахване на политически неудобни лица. За Сталиновите това е било постоянна практика. След разпада на СССР добре пазени дотогава тайни излязоха на бял свят. От 1938 до 1953 г. НКВД е поддържал две лаборатории за производство на смъртоносни отрови – токсикологична, ръководена от полковник Григорий Майрановски, и бактериологична с ръководител полковник Сергей Муромцев, впоследствие академик. Сталин разпорежда създаването на лабораториите с точно определена цел – създаване на отровни субстанции, които трябва да маскират своето гибелно действие като резултат от естествено заболяване и смърт, без да оставят никакви следи. Специални помещения са оборудвани в една от пресечките близо до затвора Лубянка – Варсонофиевски переулок. В така наречената „Лаборатория № 12“, или още „Лаборатория Х“, всички отровни субстанции се изпитват върху хора. За да бъде потвърдена надеждността на отровите, се провежда „независима експертиза“. Труповете на умъртвените с тях лица се пренасят в моргите на медицински институти, където нищо неподозиращи лекари правят аутопсии. Диагнозата обикновено е еднозначна: остра сърдечна недостатъчност. Утвърдените в практиката отрови се използват от агенти на НКВД за извършване на политически убийства в стра-

ната и чужбина. (77) За дейността на лабораторията са запазени 150 протокола. При експериментите са умъртвени около 250 души. От следствените дела в архива на Главната военна прокуратура се вижда как още през 1939 г. са използвани десетки токсични вещества в най-различни смъртоносни смеси. От арсенови, цианови и талиеви соли до сложни органични вещества като колхицин, дигитоксин, аконитин, стрихинин, карбиламинхолинхлорид, кураре, екстракти от отровни гъби и др. (78) Сталиновата параноя и обсебващият антисемитизъм го навеждат към подозрения за ционистки заговор, в който „достижнията" на лабораторията могат да бъдат използвани срещу него. Майрановски е пратен в затвора, а неговите колеги са уволнени. Осъденият Майрановски пише до Берия в молбата си за помилване: „От моята ръка бяха унищожени десетки врагове на съветската власт, в това число националисти (евреи) от всякакъв род. Това е известно на генерал-лейтенант Павел Судоплатов и неговия заместник Ейтингон." (79) Унищожаването на евреи се изтъква като заслуга, и то от човек, който самият е евреин?! Трудно е да се намери аналог на нравствения кошмар, обхванал Сталиновите специални служби. Лабораторията не е закрита, а само реорганизирана. Министърът на вътрешните работи Семьон Игнатиев съобщава в доклада си след премахването на Волфганг Залус – бивш секретар и телохранител на Троцки: „Ликвидацията на Залус е осъществена от агент на МВР, който му е сипал специален препарат, предизвикващ смърт след 10–12 дни. Скоро след поглъщането на отровата Залус е заболял и починал в една болница в Мюнхен. Отравянето на Залус не е предизвикало никакви подозрения у противника. Лекарите са установили, че смъртта е настъпила от белодробно възпаление." (80)

Всеки, който се изпречи на Сталиновия път, е унищожаван, незабавно, без колебания или сянка от угризения. Вождът е изискват от НКВД подробно и точно разработване на операциите и не е прощавал провалите. Пример за това е подготвяното убийство на югославския лидер Йосип Броз Тито, който малко след края на войната решава да не върви по предписанията на Кремъл. На Лубянка е изготвен подробен план и е намерена пролука в охраната на Тито. Определен е изпълнителят, подбран е и способът – отравяне със смъртоносен щам на чумни бацили от арсенала на професор Муромцев. Достъпът до Тито е осигурен, оперативният работник чака заповедта. Югославският лидер остава жив само благодарение на това, че Сталин умира няколко дни преди старта на операцията и тя е отменена. (81)

Несъмнено господарят на Кремъл е имал огромен интерес от премахването на българския монарх с оглед бъдещото поставяне на доверения Георги Димитров начело на държавата. Разполагал е с опитни агенти и проверени в практиката технически средства, но преки доказателства за извършването на това убийство липсват. Поне засега.

Отстраняването на цар Борис от политическата сцена е събитие със съдбовно значение. Завършва една епоха от българската история. Престолонаследникът Симеон II е малолетен, властта се поема от регентски съвет, в който влизат Богдан Филов, принц Кирил и генерал Никола Михов. Новото правителство е оглавено от Добри Божилов.

Ще могат ли новите управляващи да се издигнат до нивото на покойния монарх, за да изведат държавата от войната? Ще могат ли да се откажат от националното обединение, за да предотвратят комунизацията на страната? Ще се намери ли лидер, достатъчно сигурен в подкрепата на армията – единствената, която би могла да се противопостави на евентуална германска окупация? Ще бъдат ли думите на княгиня Евдокия към председателя на регентския съвет: „Сега, господин Филов, трябва да държите здраво", израз по-скоро на една надежда, отколкото на реална преценка за неговите възможности? Професор Филов е забележителен учен, признат за първия български археолог, но не притежава нито опита, нито управленските и дипломатическите качества на покойния цар. До 1938 г., когато е назначен за министър на просветата, не се е занимавал с политика. Неговите международни връзки са ограничени, спечелил си е репутацията на германофил и западните съюзници основателно ще го приемат с подозрение. Принц Кирил не е готвен за държавник и категорично е стоял от политическото поприще. Генерал Михов е доблестен войник, уважаван от армията, но личната му компетентност и умения са се ограничавали до решаване на чисто военни въпроси. Добри Божилов е с отлични икономически познания, бивш управител на Българската народна банка и финансов министър в няколко правителства, чиято практика и възможности не са надхвърляли сферата на финансите. Дали тези ерудирани, интелигентни хора ще намерят нужната спойка на единомислието, решителността на единодействието и способността да поемат рискове, за да предпазят България от приближаващата катастрофа? Трудна, много трудна задача. Изправени са пред предизвикателствата на времето, когато Сталин се е устремил да превърне България в болше-

вишки придатък на своята империя. Когато Хитлер едва ли би се поколебал „по целесъобразност“ поне да опита налагане на пронацистки режим чрез военен преврат и намеса на Вермахта. Когато в Лондон готвят планове за вкарване на страната в балканска конфедерация, без да се съобразяват с българските желания. Новите управляващи ще трябва бързо да осъзнаят неизбежността на германското поражение и да използват крехката възможност за мирно споразумение, продължавайки контактите със САЩ, които единствени проявяват някакъв интерес към демократично устройство на следвоенна България и към запазване на националния суверенитет.